

AZƏRBAYCAN MƏTBUATINDA FƏRDI ÜSLUBUN YARANMASI

РЕЗЮМЕ

У каждой личности может быть свой специфический стиль отличающий его от других. Только те, которые работая над собой поднимают свой талант до профессиональной уровни превращаются в личности сказавшее свое слово в мире искусства.

Из этих личностей бывают такие которые создают после себя школу, даже дают толчок появлению периода возрождения.

Именно в результате деятельности таких личностей в Азербайджане появилась печать.

В этой статье говорится о личностях сыгравших большую роль в образовании и развитии индивидуальных стилей в Азербайджанской печати.

Ключевые слова: стиль, печать (пресса), журнал, газета, журналистика

SUMMARY

Each individual has different unique style than others. Just they who work on their own and achieve the level of professionalism those become the known personalities on art world. Among these figures there are ones create the school after them, even the ones cause the arise of Renaissance period. The birth of press in Azerbaijan is a result of a great personality.

This article is about personalities of the press in Azerbaijan, which is the largest participant in the creation and development of personal style.

Keywords: style, press, magazines, newspapers, journalism

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində üslub sözünün izahı, "Yazıcının, rəssamın, heykəltəraşın, memarın, bəstəkarın və b.-nin yaradıcılığında özünü göstərən əsas ideya bədii xüsusiyyətlərin, fərqlənmə əlamətlərinin vəhdəti" kimi göstərilir. (2, 439)

Jurnalistikada üslub əsasən özünü yazıda və danışıda göstərir. Məhz buna görə də dilçilikdə üslubun nə olduğuna yenidən nəzər salmağı vacib bildik. "Üslub nədir? Üslub sözü bir çox mənalarda işlənir. Məsələn: dilin üslubu, yazıcının üslubu və s. Dilin üslubu ilə yazıcının üslubu eyni anlayış deyildir. Ona görə bu anlayışları bir-biri ilə qarışdırmaq olmaz. Dilin üslubu dedikdə ümumi üslublar nəzərdə tutulur. Lakin yazıcının üslubu onun ümumxalq dilindən, dil vasitələrindən öz arzu və zövqünə, mövzu və məqsədinə görə necə seçib işlətməsi üsulları ilə bağlıdır. Hər bir yazıcının üslubu onun həyata münasibəti, elmi və siyasi biliyi, mədəniyyəti və bacarığı əsasında yaranır. Buna görə də yazıcının dünyagörüşü ilə ifadə tərzinin vəhdəti onun üslubudur." (5, 22-23)

Yeni üslubların yaranmasında ictimai-tarixi şəraitin də rolu böyükdür. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin banisi-Molla Pənah Vaqif ilə başlanan orta əsr ədəbiyyat ənənələrindən uzaqlaşma prosesi XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Çar Rusiyası tərəfindən işğalından sonra daha da sürətlənməyə başladı. Bütövlükdə mədəniyyətdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da Qərb yönümlü meyillər gücləndi. Tədricən ədəbiyyatımızda yeni janrlar, yeni üslublar yaranmağa başladı. Bütün bu proseslər nəticəsində formalaşan yeni növ Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri artıq mədhiyyə və yaxud gözəliyi vəsf edən əsərlərin əvəzinə xalqa yararlı ola biləcək, milləti maarifləndirəcək əsərlər yazmağa üstünlük verirdilər. Dövrün ziyalıları dərk edirdilər ki, xalqı maarifləndirmənin ən yaxşı üsulu mətbuat yaratmaqdır. Çar Rusiyasının qadağaları və imperiya tərkibindəki digər millətlərin maariflənmək

oyanmasından qorxması Azərbaycanda mətbuatın yaranmasını ləngidən başlıca səbəblərdən idi. Lakin bütün bu qadağalara və çətinliklərə baxmayaraq dövrünün öndə gedən Azərbaycan ziyalıları milli mətbuat yaratmağı bacardılar.

Azərbaycan mətbuatının tarixi 1875-ci il 22 iyulda Həsən Bəy Zərdabinin yaratdığı ilk türk dilli qəzet olan “Əkinçi” ilə başlayır.

“Azərbaycan milli mətbuatının əsasını təşkil edən bu mətbu nəşrin adının “Əkinçi” olması, şübhəsiz ki, çar rejiminin fikrini qəzetin daşıyacağı əsas ideya istiqamətindən yayındırmaq məqsədli güdüldü. Nəhayət, qəzetin nəşrinə 1875-ci ildə icazə verildi və iyul ayının 22-də “Əkinçi”nin ilk sayı işıq üzü gördü. Bu tarixdən etibarən Azərbaycanda milli mətbuatın əsası qoyuldu. Cəhəltə və mövhumata ağır zərbə vurmaq, xalqa maarifçilik aşılamaq, ana dilində qəzet oxumaq missiyasını üzərinə götürən Zərdabinin məsləkdaşları qarşılarına olduqca məsuliyyətli vəzifə qoydular.” (1, 16-17)

“Əkinçi”nin yaranması ilə Azərbaycanda publisistik üslub da yaranmış oldu. Qısa müddət ərzində qəzet öz ətrafına görkəmli sənətkarlar yığmağı bacardı.

Mirzə Fətəli Axundov, Seyid Əzim Şirvani, Nəcəf Bəy Vəzirov, Əsgər Ağa Gorani və başqaları “Əkinçi” qəzeti və Həsən bəy Zərdabi ilə əməkdaşlıq etmişlər.

Mirzə Fətəli Axundovun qəzetə göndərdiyi yazılarının əksəriyyəti dini fanatizimi pisləyən yazılar olsa da Axundovun hələ 1859-cu ildə yazdığı “Nəzm və nəsr haqqında” məqaləsinin maarifçilik mövzusunda yaxın olan fikirlərlə qəzetin digər əməkdaşları çıxış edirdi. Axundov dəsti xətti onun üslubu qəzetin digər qələm əhlinə də öz təsirini göstərirdi. Buna misal olaraq Nəcəf bəy Vəzirovun qəzetdə çap olunan yazılarından birini göstərmək olar.

Nəcəf bəy yazırdı: “Pəs hər zamanənin bir qanacağı var ki , bu qanacağı ol zamanənin kitab-larından, xalq adətlərindən, işlətdiyi əsbab və qeyrədən bilmək olur. Gələcəkdə bizim tərəqqi etmək tarixini yazan indiki zamanəyə baxanda məəttəl qalacaqdır ki , nə yazsın. Həqiqət, bizim əsbablar və qeyrə yüz, bəlkə min il bundan əqdim olandan tərəqqi etməyib. Ki-tablarımız.. Bu halda bizlərdə kitab inşa edən yoxdur. Kitab əvəzinə həcv inşa edirik “(5, 77-78)

Göründüyü kimi, Nəcəf bəy bu yazıda dövrünün bəzi sənətkarlarını geridə qalmışlıqda günahlandırır və onları həcv, mədhiyyə yazmaqdan əməliyyət üçün faydalı ola biləcək, insanların nə işə öyrənə biləcəyi və gələcək nəsillərin də o dövrü araşdırma biləcəyi əsərlər yazmağa çağırır.

“1877-ci ilin 20-ci sayında çıxan “Əkinçi”nin ilk səhifəsində belə bir elan var idi: “Biz xəstə olduğumuza görə ilin axırını nömrələri öz vaxtında çıxmıyacaq və onların haçan çıxması məlum deyil”. Məhz, bu elanın çap olunduğu saydan sonra “Əkinçi” qapadıldı. Burada azərbaycanlı əhaliyə düşmən münasibəti ilə seçilən yeni Bakı qubernatoru Ruzinin də rolu var idi.”(1,21).

Cəmi 2 il fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq “Əkinçi” öz ətrafına müxtəlif üslublara malik sənətkarları toplamağı və artıq sənət aləmində öz sözünü demiş bir sıra sənətkarların yaradıcılığında və üslubunda dəyişiklik etməyi bacarmışdır. “Əkinçi” adını Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazdırdı.

“Əkinçi” qəzeti bağlandıqdan sonra Ünsizadə qardaşlarının söyləri nəticəsində yaranan “Ziya” (Ziyayi-Qafqaziyyə) və “Kəşkül” mətbu orqanları “Əkinçi”nin üslubunu davam etdirirdilər.

Azərbaycan mətbuatında üslubuna görə özündən əvvəlki mətbu orqanlardan kəskin şəkildə fərqlənən “Molla Nəsrəddin” jurnalı 1906-cı il aprelin 7-də fəaliyyətə başladı. Ciddi hadisələrə yumorla yanaşma xəbərlərin satira ilə verilməsi bir sözlə jurnalın üslubu o dövrdəki Azərbaycan mətbuatı üçün bir inqilab idi. Jurnalın ilk sayında Cəlil Məmmədquluzadə jurnalda çap olunacaq yazıların üslubunu göstərirdi. Fərqli üslubda yazan Mirzə Cəlil özünə məxsus tərzlə xalqa “ey mənim müsəlman qardaşlarım” deyə səslənirdi. “Sizi deyib gəlmişəm” məqaləsində O, yazırdı: “Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsləri deyib

gəlmişəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb, bəzi bəhanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dəvriş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vacib əməllərə. Çünki həkəmlər buyurublar: Sözüünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər”.(1, 82)

Satirik üslub ilə it boğuşdurmağı, fala baxdırmağı vacib əməl kimi qələmə verən ədib xalqı qızıldan dəyərli vaxtlarını daha əhəmiyyətli işlərə sərf etməyə çağırırdı. Jurnalın ilk sayından “Molla Nəsrəddin” avamliq, savadsızlıq və dini xurafatla mübarizə aparacağı görsənirdi. “Molla Nəsrəddin” ilk mətbuat orqanı idi ki, özündən sonra məktəb yaradacağı bacarmışdı. Çünki “Molla Nəsrəddin” özündən əvvəlki mətbu orqanlardan tamamı ilə fərqlənirdi və o mətbuatımız üçün yeni bir “yol” yaratmışdı.

Ümumiyyətlə XX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanın sovet imperiyasının tərkibinə birləşdirilməsinə qədərki dövrü mətbuatımızın qızıl dövrü adlandırmaq olar. Çünki o dövrdə M. Şahtaxtı, C. Məmmədquluzadə, Ə. B. Ağaoğlu, Ə. Hüseynzadə, M. Hadi, A. Şaiq, M. S. Ordubadi, Ö. F. Nəmanzadə, M. Ə. Sabir, Ə. B. Haqverdiyev, Ə. B. Topçubaşov, N. Nərimanov, H. B. Vəzirov, M. Ə. Rəsulzadə, F. Köçərli, Y. V. Çəmənzəminli, A. Səhhət, C. Cəbbarlı, Ə. Cavad, C. Hacıbəyov, Ü. Hacıbəyov və onlar kimi bir çox sənətkarlar yetişdi.

Müxtəlif üslublara malik bu sənətkarların demək olar ki , hər biri mətbuat ilə sıx əməkdaşlıq etmiş və bir çox yazıları mətbuatda çap olunmuşdur.

Sovet imperiyası yarandıqdan sonra SSRİ-nin siyasəti və xüsusi ilə represiya dövrü Azərbaycan publisitikasına ağır zərbə vurdu. Sovet dövründə bir çox ziyalılarımızın xüsusi ilə də AXC-nin yaranmasında böyük pay sahibi olan şəxsiyyətlərin adlarının belə, KİV-də çəkilməsi qadağan olunsada, xalq onları unutmadı.

Sovet dövründə texnologiyanın inkişafı nəticəsində radio və televiziyanın yaranması jurnalistlərin işini bir xeyli rahatlaşdırsa da rejimin siyasəti, senzura, KİV-dən əsasən kommunizm ideyalarının təbliği üçün istifadə olunması jurnalistlərin inkişafına mane olurdu. SSRİ-nin süqutundan sonra müstəqilliyini qazanan Azərbaycanda azad mətbuat yaranmağa başladı. Məhz bu dövrdən sonra ölkədə mətbuat orqanlarının sayı artdı. 1998-ci ildə senzuranın ləğvindən sonra isə KİV-in inkişafı daha da sürətləndi. Yeni radiolar, yeni telekanlarla yanaşı online media yaranıb inkişaf edərək günümüzün jurnalistikasını formalaşdırdı.

Bu günkü mətbuat klassik mətbuatdan çox fərqlənir. Qəzetlərin tipoloji cəhətdən bölünməsi, yeni janrların yaranması, mətbuatda yeni üslubların formalaşmasına səbəb oldu. Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra mətbuatda üslubuna görə öz həmkarlarından seçilən jurnalistlər dedikdə 90-ci illərdəki fəaliyyətlərinə görə Məzahir Süleymanzadə, Nəcəf Nəcəfov, Şirməmməd Hüseynov və başqaları əgla gəlsə, indiki dövrdə Rəşad Məcid, İradə Tunca, Aqil Abbas və s. jurnalistləri göstərmək olar. Təsüf ki, dövrümüzdə qəzetə maraq azalıb. Mütəsir dövrdə mətbuat informasiyanın insanlara operativ çatdırılmasında radioya, online mediaya və TV-yə ududur.

Sovet dövründə yaranan Azərbaycan televiziyası müstəqillik qazanıldıqdan sonra belə o dövrün ənənələrini davam etdirirdi. AZTV-də yayımlanan “xəbərlər” informasiya proqramı barədə Elçin Əlibəyli özünün Azərbaycan televiziyası kitabında yazır: “ “Xəbərlər”in aparıcılarında bilavasitə köhnə ənənələrdən qalma diktörlük cəhətləri özünü göstərirdi. Aparıcılar Esmira Çərkəzqızı, Nailə İslamzadə, Nəsimi Əliyev özlərinin düzgün qurulmuş peşəkar nitqəri, aydın tələffüzləri ilə seçilsələr də onlar ekrandan müstəqil fikri olan, hadisələrə müdaxilə edən və xəbər sujetinin məzmunundan irəli gələrək mətn yazan və bu xəbəri tamaşacıya çatdıran aparıcı yox , redaktor tərəfindən yazılmış quru, ifadəsiz mətni oxuyan diktörlərə bənzəyirlər. ” (4 s 20) Həqiqətən də AZTV mütəsir dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmadığı üçün bu gün Azərbaycan telekanında mövcud olan digər tele kanallarla rəqabətə girə bilmir onlara bu baxımdan ududur.

Azərbaycanda yaranan ilk özəl kanal olan ANS Azərbaycan telekanına yeni dövr televiziya formatına keçidinin başlanğıcını qoydu. “Xəbərçi” informasiya proqramı ilə

tamaşaçılara xəbərləri yeni üslubla verən kanal qısa zamanda insanların sevgisini qazana bildi. “Xəbərci” informasiya sahəsində uzun və şərəfli bir yolu qət edərək yeni kanalların informasiya proqramları üçün müsbət təsir edərək, jurnalistikada daha müstəqil düşüncəyə, analitik təhlilə malik nəsilin yetişməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilmişdi. Mirşahin Ağayev, Sevil Nuriyeva, Sevda Həsənova və daha neçə aparıcıların yeni tərz, aparıcı vərdisləri ilə “Xəbərci” tamaşaçı üçün yeni bir informasiya proqramının obrazının yaradılmasında iştirak etmişdir.” (4 s22)

ANS fəaliyyətdə olduğu dövrlərdə Mirşahin və Orxan Fikrət oğlu özlərinə məxsus üslublarına görə kanalın digər əməkdaşlarından daha çox seçilirdilər.

Orxan Fikrətoğlu “Xəbərci” nin axşam buraxılışından sonra efiyə gedən “Zorxana” rubrikasında ölkə daxilində və yaxud xaricdə baş verən günün maraqlı xəbərini özünə məxsus tərzdə, siyasi terminlər işlətmədən daha aydın dildə tamaşaçılara çatdırırdı. Dil vasitələrindən məharətlə istifadə edən Orxan Fikrətoğlu çox vaxt fikirlərini bir başa deyil, mətnaltı mənə ilə ifadə edirdi.

Mirşahin daha çox obrazlı ifadələr işlətməyə, və hazırladığı matrealın sonunda öz fikrini ifadə etməyə üstünlük verirdi. Müəllifi olduğu lahiyələrindən birinə “Milli Metr” adı verməsi ilə bütün diqqəti üzərinə çəkməyi bacarmışdı. Fransızcadan tərcümədə, ustad mənəsi verən, metr sözünü Azərbaycan dilindəki milli sözü ilə sintez edib milli metr sözünə yeni mənə verən Mirşahinin peşakarlıq səviyyəsini göstərmək üçün təkcə bu fakt kifayət edir. ATV-də Vaqif Aydın oğlu digərlərindən öz peşakarlığına və üslubuna görə seçilirdisə, Xəzər TV-də Anar Nəcəfli Azərbaycan teleməkanında informasiya proqramlarına fərqli aparıcılıq xüsusiyyətlərini gətirmiş oldu. Xəbərdən sonra qısa şərhləri və jest, mimikasına görə Türkiyə teleaparıcılarını xatırlatsa da, bu onda uğurlu alınırdı.

Space TV-nin “Hər Gün” informasiya proqramının aparıcısı Elvin Basqallı xəbərləri qeyri adi üslubda təqdim etməyə çalışsada bu onda alınmır və onun uğursuz cəhdləri verlişi baxımsızlaşdırır.

Təsəffüf ki, bu gün Azərbaycan televiziya məkanında bu cür uğursuz jurnalist seçimləri çoxdur. Xüsusi ilə şou bizneslə bağlı olan praqramların və əyləncəli verlişlərin bir çoxunda bayağılıq var. Bu işə bayağı musiqinin, səvəyyəsiz zarafatların evlərə ayaq açmasına səbəb olur. Jurnalistikanın təsir sahəsini və bir növ gələcək nəsilin tərbiyyəsinə təsir edəcək gücə sahib olduğunu nəzərə alanda vəziyyətin nə qədər faciəvi halda olduğu daha dəqiq görsənir. Belə verlişlərin əvəzinə son zamanlar sayları azalmaqda olan intellektual və maarifləndirici verlişlərə yer verilsə daha yaxşı olar. Ümid edək ki, kanallarımız kommertiya xətrinə, daha çox pul qazanmaq uğrunda deyil tamaşaçılara daha keyfiyyətli verlişlər hazırlayıb onların zövqlərini oxşamaq uğrunda fəaliyyət göstərəcəklər və qısa müddət ərzində bu çatışmazlıqlar aradan qaldırılacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşırı A. Azərbaycan mətbuat tarixi (1875-1920) Bakı "Elm və Təhsil", 2009 – 296 səh.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti Dörd cildə. IV cild. Bakı, “Şərq-Qərb” 2006, 712 səh
3. Bayramov A. Məhərrəmov Z. İsgəndərzadə M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. (ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı, "ULU", 2015, 236 səh.
4. Əlibəyli E. Azərbaycan Televiziyası Bakı, 2005, “MBM” nəşriyyatı, 160 səh
5. Məmmədov M. Azərbaycan ədəbi tənqidi müntəxabat. Bakı- “Tural-Ə” NPM -2002, 293 səh

Elmi rəhbər dos K. Niftəliyeva